

Tövbe camilerini yaptırmıştır. Gaziantep'te Eşrefiyye Medresesi muhtemelen onun tarafından inşa ettirilmiş, İbnü'l-Adîm *Kitâbü Dav'î's-şabâh*'ı onun adına telif etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Ferec, *Târîh*, II, 472-475, 484-487, 490-491, 502-509, 523-530, 532-535; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbn Zâzîf, *et-Târîhu'l-Manşûrî* (nşr. Ebü'l-İd Dûdû), Dimaşk 1401/1981, 24, 38-43, 65, 74-79, 92-97, 104-166, 173-181, 197-261; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, s. 518, 526, 561-562, 592-593, 597, 602-603, 608-609, 618-625, 644, 654-667, 671-673, 675-676, 684-685, 699-700, 704-705; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, III, 169-170, 181-190, 193, 197-201, 205-209; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 201-218, 309-315, 374-418, 425-428, 439-448; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 330-341; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb*, III, 155-159, 175-179, 263-270; IV, 22-31, 48-49, 70-77, 90-107, 126-132, 137-142, 175-181, 186-191, 203-209, 228-241, 256-268, 280-281, 294-302, 314-320; V, 74-88, 98-99, 109-110, 121-128, 137-153; İbnü'l-Furât, *Târîh* (nşr. Hasan Muhammed eş-Şemmâ), Basra 1970, V/1, 7, 11, 106-107, 130, 243-244; H. L. Gottschalk, *al-Malik al-Kâmil von Egypten und seine Zeit*, Wiesbaden 1958, bk. İndeks; Zambaur, *Manuel*, s. 97-98; R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, Albany 1977, s. 127-131, 156-185, 193-238; G. Vath, *Die Geschichte der Artuquidischen Fürstentümer in Syrien und der Gazira'l-Furatiya*, Berlin 1987, s. 129, 132-133, 148-149; Süleyman Özbek, *Türkiye Selçukluların Eyyübî İlişkileri* (doktora tezi, 1995), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 70, 72; Önder Kaya, *Eyyübî Devleti Meliklerinden I. el-Eşref Muzaffereddin Musa Döneminin Siyasi Tarihi: 597/1200-635/1237* (yüksek lisans tezi, 2000), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Remzi Ataoğlu, "Artuklu-Eyyubi İlişkileri", *TİD*, sy. 10 (1995), s. 71-90.

ÖNDER KAYA

el-MELİKÜ'L-EŞREF, Şa'bân

(الملك الأشرف شعبان)

Ebü'l-Mefâhir (Ebü'l-Meâlî)

el-Melikü'l-Eşref Zeynüddin (Nâsirüddin)

Şa'bân b. Hüseyin

b. Muhammed b. Kalâvûn

(ö. 777/1376)

Memlûk sultanı

(1363-1376).

754'te (1353) doğdu; Muhammed b. Kalavun'un torunudur. Amcazadesi Selâhaddin Muhammed'in aklî melekelerini yitirdiği gerekçesiyle sultanlıktan azledilmesinden sonra el-Melikü'l-Eşref Zeynüddin unvanıyla tahta çıkarıldı (15 Şâban 764 / 30 Mayıs 1363). Yaşının küçüklüğü dolayısıyla yönetim, saltanatının ilk

üç yılında kendisini tahta çıkaran emirlerden Yelboğa el-Ömerî ve Tayboğa et-Tavil'in, arkasından iki yıl Atabeg Esendemir'in elinde kaldı.

el-Melikü'l-Eşref'in saltanatının üçüncü yılında Kıbrıs Kralı I. Pierre (Peter), papa ve Fransa Kralı II. Jean ile görüşüp desteklerini sağladıktan ve İngiltere ile Almanya'nın gerçekleştireceği sefer için taahhütlerini aldıktan sonra Kıbrıs, Venedik, Ceneviz ve Rodos gemilerinden oluşan bir Haçlı donanmasıyla İskenderiye'ye çıkarma yaptı; valinin hac maksadıyla Hicaz'da bulunmasından dolayı hazırlıksız yakaladığı şehri halkın kahramanca savunmasına rağmen işgal etti (22 Muharrem 767 / 9 Ekim 1365). Haçlı askerleri görülmemiş bir vahşetle sürdürdükleri üç günlük katliam, tahrip ve yağmanın ardından 5000 civarında esiri ve topladıkları kıymetli eşyayı gemilere yükleyip götürdüler. İşgal haberi Kahire'ye ulaşınca el-Melikü'l-Eşref ve Yelboğa el-Ömerî ordunun başında İskenderiye'ye geldilerse de Haçlıları bulamadılar. Gerekli tamirat yaptırıldı, surlar tahkim ettirildi ve önceden valilik olan şehir nâiblik haline getirildi. Ayrıca Kıbrıs'ın fethi için güçlü bir donanma hazırlanması kararlaştırıldı. Yelboğa tarafından yürütülen bu faaliyet yaklaşık sekiz ayda tamamlanırsa da onunla sultan arasında beliren anlaşmazlık yüzünden sefere çıkılamadı. Makrîzî, bu sırada Osmanlı padişahının bir elçi göndererek yapılacak Kıbrıs seferi için yardımda bulunmayı taahhüt ettiğini söyler (*es-Sülûk*, III/1, s. 121). Gırnata Nasrî sultanı da bir mektupla İskenderiye halkının acısını paylaştığını bildirmişti.

Yelboğa, otoriteyi bütünüyle eline alabilmek için rakibi Tayboğa'yı Dimaşk nâibliğine tayin ettirmiş, buna uymayınca da onu ve bazı yakınlarını tutuklatmıştı. Ancak Yelboğa tek başına kalınca sertliği, kabalığı ve önemli makamlara kendi adamlarını getirmesi yüzünden kısa sürede epeyce düşman kazandı. Neticede çocuk yaşında olmasına rağmen onun nüfuzundan kurtulmak isteyen sultanın da gizlice desteklediği bazı muhalifleri bir suikast planı hazırladılar. Bunu öğrenen Yelboğa, Kal'atülcebel'e giderek hapiste tutulan sultanın kardeşi Onuk'u tahta çıkardı. Ancak üzerine gelen el-Melikü'l-Eşref'in emirleri karşısında tutunamayıp kaçmak zorunda kaldı ve bir süre sonra öldürüldü (Rebîülevvel 767 / Aralık 1366). O sırada on üç yaşında olan sultan bu defa tahtta kalmasını sağlayan emirlerin lideri Esendemir en-Nâsirî'nin nüfuzu al-

tına girdi. Fakat yaklaşık iki yıl sonra Yelboğaviyye memlûklerinin çıkardıkları bir isyanı bastıran Esendemir'i isyancılarla iş birliği yaptığı dedikodusundan yararlanarak tutuklattı ve bu tarihten itibaren yönetimi kendi eline aldı. Esendemir'in yerine getirilen Emîr Aktemir es-Sahâbî sultanın ölümüne kadar bu görevde kaldı. Emîr Akdemir'in yaptığı sefer neticesinde Nûbeliler Mısır'ın hâkimiyetini tanıdılsa da ardından onun esirlere kötü muamelesi yüzünden başkaldırıp Asvan'a saldırdılar ve burayı tahrip ettiler.

769 (1367-68) yılı içinde Ayas'a bir çıkartma yapan Haçlı donanması Memlûk ordusunun yaklaştığını duyunca geri çekildi. Fakat kısa bir süre sonra Kıbrıs Kralı I. Pierre kumandasındaki daha büyük bir Haçlı donanması Trablusşam'a çıkartma yaptı ve şehre giren birlikler büyük bir katliam gerçekleştirdiler. 1369'da tahta çıkan II. Pierre döneminde Kıbrıs'la ilişkiler düzeldi ve kralın teklifiyle barış antlaşması imzalanıp esirler karşılıklı olarak serbest bırakıldı. Ancak ülkede sağlanan istikrar sultanın üvey babası Olcay el-Yûsuffî'nin isyanıyla bozuldu (Muharrem 775 / Temmuz 1373), isyan bastırıldıktan sonra Olcay'la birlikte bazı emirler öldürüldü. 776'da (1374) Kilikya Ermeni Krallığı üzerine gönderilen ordu başşehir Sis'i zapt ederek bu devleti ortadan kaldırdı ve Memlûk sınırlarını Anadolu'ya taşıdı. Aynı yıl içinde Dimaşk'a bağlı bir vilâyet olan Kudüs müstakil bir nâiblik haline getirildi.

el-Melikü'l-Eşref 777'de (1376) hacca niyetlendi ve yokluğunda tahta çıkarılmasından korktuğu kardeşleriyle amcasının oğullarını Kerek zindanlarına gönderdikten sonra Mısır'daki Abbâsî Halifesi I. Mütevekkil-Alellah ile birlikte büyük bir alayla Kahire'den ayrıldı. İhtilâf çıkarmalarından korktuğu emirleri yanına almış, güvendiklerini geride bırakmıştı. Ancak Akabe körfezi civarına gelindiğinde beraberindeki emirlerden bazıları para ve erzak isteğiyle karışıklık çıkardılar ve el-Melikü'l-Eşref'i ölümle tehdit ettiler. Bu durum karşısında sultan, birkaç yakın adamıyla birlikte bir gece gizlice Kahire'ye dönmekten başka çare bulamadı. Fakat orada daha büyük bir tehlikeyle karşılaştı. Çünkü kendisi daha Kahire'den ayrılmadan Akabe'de isyan edenlerle anlaşmış olan Emîr Karatay ve arkadaşları, belirledikleri gün gelince onun öldüğü söylentisini yayarak yerine Kal'atülcebel'de oğlu Ali'yi tahta çıkarmışlardı. el-Melikü'l-Eşref Kahire'de bir süre saklandıysa da nihayet yakalanıp öldürüldü (4

Zilkade 777 / 26 Mart 1376) ve bir kuyuya atılan cesedi önce Seyyide Nefise semtinde bir yere, daha sonra da annesinin türbesine defnedildi.

769 (1367-68) yılından itibaren yönetimi eline alan el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân aşırı mal toplama hırsı olmakla beraber cömert, âdil, cesur, heybetli, yumuşak huylu, tebaasına düşkün ve güzel ahlâkıyla tanınmış bir hükümdardı. Âlimleri ve hayır sahiplerini sever, dinî kurallara harfiyen uyardı. Ehl-i beyt mensuplarına gösterdiği itibar ve bazı vergileri kaldırması dolayısıyla halkın gönlünü kazanmıştı. İmar işlerine önem vermiş, Kahire ve Haremeyn'de çeşitli eserler yaptırıp bunlar için pek çok vakıf tahsis etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 302-314; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmi'l-Manşûr ve benih* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1976, I, 260-337; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1405/1985, II, 220-242; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 467; IV, 24, 229; VIII, 107-115; Makrîzî, *es-Sülûk* (Ziyâde), III/1, s. 83-283; a.mlf., *el-Hıta*, II, 240; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine* (nşr. M. Abdülhamîd Han), Haydarâbâd 1972, II, 342-344; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1956, XI, 24-148; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, I/2, s. 3-188; Ceber-tî, *Acâ'ibü'l-âşâr*, I, 34-36; H. Luke, "The Kingdom of Cyprus 1291-1369", *A History of the Crusades* (ed. H. W. Hazard - K. M. Setton), London 1975, III, 355-361; İsmail Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, VII, 91-92; Râşid el-Kahtânî, *Evkâfû's-Sultânî'l-Eşref Şa'bân 'ale'l-Haremeyn*, Riyad 1414/1994; Hayât Nâsir el-Haccî, "el-Ahvalü'd-dâhiliyye fi saltanatı'l-Eşref Şa'bân b. Hüseyin", *Âlemü'l-fikr*, XIV/3, Küveyt 1983, s. 161-222; M. Sobernheim, "Şâban", *IA*, XI, 264-265; P. M. Holt, "Şha'bân", *EP* (İng.), IX, 155; İşin Demirkent, "Haçlılar", *DA*, XIV, 54.

İSMAİL YİĞİT

el-MELİKÜ'L-EŞREF er-RESÜLÎ (الملك الأشرف الرسولي)

Ebû Hafs (Ebû'l-Feth) el-Melikü'l-Eşref Mümehhidüddin Ömer b. Yûsuf b. Ömer el-Gassânî et-Türkmânî (ö. 696/1296)

Çok yönlü bir âlim olan
Resülî hükümdarı
(1295-1296).

640 (1242-43) yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Varisco, *Medieval Agriculture*, s. 13). San'a valisi iken babası el-Melikü'l-Muzaffer'in ölümünden dört ay önce yönetimi kendisine devretmesiyle Resülî hânedanının üçüncü sultanı olarak tahta geçti (694/1295). Babasının onu veliaht

taein etmesine ve tahta çıktığında Yemen'in bütün vali ve kale kumandanlarının kendisini hükümdar olarak tanımasına rağmen kardeşi el-Melikü'l-Müeyyed Dâvûd b. Yûsuf isyan etti. el-Melikü'l-Eşref kardeşinin isyanını oğlu Nâsır'ın kumandasındaki bir orduyla bastırdı ve teslim olan kardeşine iyi davrandı. el-Melikü'l-Eşref adaletli idaresi, ziraatın geliştirilmesi için gayret göstermesi ve çiftçilerin üzerindeki vergi yükünü azaltmasından dolayı kısa zamanda halkın sevgisini kazandı. Ancak onun sakin geçen yönetimi yirmi bir ay gibi kısa bir müddet sürdü ve genç sayılabilecek bir yaşta vefatıyla sona erdi (23 Muharrem 696 / 21 Kasım 1296). Cenazesi Taiz'de kendisinin yaptırdığı Eşrefiye Medresesi'nin hazinesinde toprağa verildi.

el-Melikü'l-Eşref şehzadelğinde başladığı ilmî çalışmalarını sultanlığı sırasında da sürdürdü. Böylece tebaası tarafından sevilen bir sultan olmasının yanı sıra çağdaşları ve sonraki nesiller tarafından takdirle anılan bir âlim olarak da temayüz etti. Aynı zamanda bilimsel alet yapımında da usta olan el-Melikü'l-Eşref'in bir usturlabı halen New York Metropolitan Museum'da bulunmaktadır ve David A. King tarafından tanıtılmıştır ("The Medieval Yemeni Astrolabe in the Metropolitan Museum of Art in New York City", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, Frankfurt 1985, II, 99-122 [aynı makale için ayrıca bk. D. A. King, *Islamic Astronomical Instruments*, London 1987, s. 99-122]). Ayrıca usturlapla ilgili risâlesinin sonunda verdiği bilgilerle el-Melikü'l-Eşref'in, astronomiye dair bir eserde manyetik pusuladan ve onun kibleyi belirlemede nasıl kullanılacağından ayrıntılı biçimde bahseden ilk bilim adamı olduğu söylenmektedir (a.g.e., s. 112; Fernini, s. 16, 18). Hükümdarlığından çok ilmî şahsiyetiyle tarihe geçen el-Melikü'l-Eşref ilgilendiği her ilim dalında eser verecek kadar derin bilgiye sahip bir âlimdi.

Eserleri. 1. *Ṭurfetü'l-aşhâb fi ma'rifeti'l-ensâb*. Arap kabileleri ve soylarına dair kapsamlı bir çalışmadır. Müellif bu eserinde Hz. Peygamber ile ona yakın olan sahâbilerin, Emevî ve Abbâsî halifelerinin ve kendisinin de aralarında bulunduğu Resülî hükümdarlarının neseplerini tanıtır; ayrıca önde gelen çağdaşları hakkında bilgi verir. Kitabın Karl Wilhelm Zetler tarafından tahkik edilmiş neşri yapılmıştır (Şam 1369/1949). 2. *Tuḥfetü'l-âdâb fi't-târîh (fi't-tevârih) ve'l-ensâb*.

Çeşitli kaynaklarda adı geçen kitabın *Ṭurfetü'l-aşhâb* ile aynı eser olması ihtimalinden bahsedilmektedir (Varisco, *Medieval Agriculture*, s. 16). 3. *Cevâhirü't-tîcân fi'l-ensâb* (Şâkir Mustafa, s. 239). 4. *Risâle fi'l-usturlâb (el-Usturlâb)*. Hazrecî ve İbnü'd-Deybâ' adını *Kitâbü'l-İştîbâh* olarak vermektedir (Varisco, *Medieval Agriculture*, s. 15). Müellifin Metropolitan Museum'da bulunan usturlabının ayrıntılı çizimlerini ve kullanımı hakkındaki bilgileri içermektedir. Eser David A. King tarafından söz konusu usturlapla birlikte yayımlanmış ve İngilizce'ye tercüme edilmiştir (yk. bk.). 5. *Kitâbü't-Tebşıra fi 'ilmi'n-nücûm*. Astronomi, astroloji ve vakit tayinine dair bir eserdir (Suter, s. 167). Daniel Martin Varisco'nun neşir ve tercüme ettiği eserin otuz ikinci bölümü bir almanak olup burçlar kuşağı, ay ve güneşin yörüngeleri, gezegenler, sabit yıldızlar, güneş ve ay tutulmaları, usturlap, ayın deveranı, takvim sistemleri, kible tayini, hava durumu, mevsimlere göre tıbbî tavsiyeler, ziraî takvim ve sayı sistemleri gibi konuları ele almaktadır; çeşitli veriler tablolar halinde sunulmuştur. 6. *Kitâbü'l-Melâha fi ma'rifeti'l-filâha*. Yedi bölüm halinde ziraata dair bir eser olup Muhammed Abdürrahîm Câzim tarafından kısmen neşredilmiştir (el-İktil, sy. 3/1 [San'a 1985]). Aynı hânedandan Abbas er-Resülî'nin *Buğyeytü'l-fellâhîn* adlı eserinin kaynaklarından olan kitabın adı bazı eserlerde *Milḥu'l-melâha fi ma'rifeti'l-filâha (et-Tüfâha fi ma'rifeti'l-filâha)* şeklinde geçer. 7. *el-Mu'temed fi müfredâti't-tıb (el-Mu'temed fi'l-edviyeti'l-müfredede)* (British Library, nr. Or. 3738). Büyük ölçüde İbnü'l-Baytâr, İbn Cenze ve Hubeys et-Tiflisî'nin eserlerinden ihtisar edilmiş olup dönemin tıp yaklaşımıyla yazılmış bir farmakoloji kitabıdır. Bazı kaynaklarda müellifin babası el-Melikü'l-Muzaffer'e nisbet edilen eser Kahire'de (1327, 1329, 1370/1951) ve Beyrut'ta (1402/1982) basılmıştır. 8. *el-Muğnî fi'l-baytara*. Deve ve atların bakımıyla ilgilidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 901). 9. *el-Muḥtâre fi'l-fünûn mine's-sunû' (a.g.e., a.y.)*. 10. *Kitâbü'd-Delâ'il fi ma'rifeti'l-evkât ve'l-menâzil*. Güneşin hareketine bakarak vakit belirlemeyi konu edinir (Ali b. Hasan el-Hazrecî, I, 276). 11. *el-İbdâl limâ 'ulime fi'l-hâl fi'l-edviyeti ve'l-aḳâkir*. Tıbbî-farmakolojik bir çalışmadır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Müellefâtü hükâmâi'l-Yemen*, s. 57; *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî*, s. 607). Bazı kaynaklarda muhtemelen baskı ha-